

XARAJATLAR HISOBINI RIVOJLANTIRISHDA FRANSUS OLIMLARI HISSASI

*Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti
Katta o'qituvchi Xudaynazarova Dilnoza
BH-324 guruh talabasi Ismoilov Xurshid*

Abstract

This article examines the contribution of French scholars to the development of cost accounting and the formation of modern approaches to cost management. The study analyzes the historical development of accounting and cost accounting in France, highlighting the key stages of its evolution and the main theoretical ideas proposed by French economic thinkers. Particular attention is given to the development of methods for calculating, analyzing, and controlling production costs.

The article also explores the influence of the French school of economic thought on modern management accounting and cost analysis systems. The findings indicate that French scholars played an important role in shaping systematic approaches to cost control, improving economic efficiency, and supporting managerial decision-making in enterprises.

Keywords: cost accounting, French economic school, accounting, production costs, management accounting, economic analysis, cost optimization.

Annotatsiya

Mazkur maqolada xarajatlar hisobini rivojlantirishda fransuz olimlarining qo'shgan hissasi va ularning ilmiy qarashlari tahlil qilingan. Tadqiqotda Fransiyada buxgalteriya hisobi va xarajatlar hisobining shakllanish jarayoni, uning tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda fransuz iqtisodiy maktabining asosiy yondashuvlari yoritilgan. Xususan, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish, ularni tahlil qilish va boshqarish bo'yicha fransuz olimlari tomonidan ishlab chiqilgan usullar ko'rib chiqilgan.

Shuningdek, maqolada fransuz ilmiy maktabining zamonaviy boshqaruv hisobi va xarajatlar tahliliga ko'rsatgan ta'siri ham o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, fransuz olimlarining yondashuvlari xarajatlarni optimallashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish hamda korxonalar moliyaviy natijalarini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Kalit so'zlar: xarajatlar hisobi, fransuz iqtisodiy maktabi, buxgalteriya hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, boshqaruv hisobi, iqtisodiy tahlil, xarajatlarni optimallashtirish.

Kirish

Xarajatlar hisobi har qanday korxonada va tashkilot faoliyatining samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan iqtisodiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash, moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va foyda darajasini oshirish bevosita xarajatlarni to'g'ri hisoblash, tahlil qilish hamda boshqarishga bog'liqdir. Shu sababli xarajatlar hisobining nazariy va amaliy asoslarini rivojlantirish iqtisodiy fanlar tizimida dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.(1)

Tarixiy jihatdan xarajatlar hisobining shakllanishi va rivojlanishida Yevropa mamlakatlari, xususan Fransiya iqtisodiy maktabi alohida o'rin tutadi. Fransuz olimlari ishlab chiqarish jarayonidagi xarajatlarni tizimli ravishda o'rganish, ularni tasniflash hamda hisobga olish bo'yicha muhim ilmiy g'oyalarni ilgari surganlar. Ularning ilmiy ishlanmalari keyinchalik zamonaviy buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobi tizimlarining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Fransuz iqtisodchilari xarajatlarni faqatgina ishlab chiqarish natijasi sifatida emas, balki korxonada boshqaruvida strategik ahamiyatga ega bo'lgan omil sifatida ham ko'rib chiqqanlar. Ular tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar xarajatlarni tahlil qilish, ularni nazorat qilish va optimallashtirish imkonini bergan. Bu esa korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilgan.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda xarajatlarni samarali boshqarish har bir korxonada uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Fransuz olimlarining ilmiy merosini o'rganish esa xarajatlar hisobi nazariyasini chuqurroq tushunish va amaliyotda samarali qo'llash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada xarajatlar hisobini rivojlantirishda fransuz olimlarining hissasi, ularning asosiy ilmiy qarashlari hamda zamonaviy buxgalteriya tizimlariga ta'siri tahlil qilinadi.

Xarajatlar hisobi tushunchasi va uning iqtisodiy mazmuni

Xarajatlar hisobi buxgalteriya hisobining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u korxonada faoliyatida sarflanayotgan barcha iqtisodiy resurslarni aniqlash, ularni guruhlariga ajratish va nazorat qilish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Buxgalteriya nuqtai nazaridan xarajatlar hisobi ishlab chiqarish samaradorligini baholash, mahsulot tannarxini to'g'ri aniqlash hamda moliyaviy natijalarni aniq hisoblash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan fransuz olimlarining xarajatlar hisobini rivojlantirishdagi hissasi alohida ahamiyatga ega.

Fransuz iqtisodiy maktabi vakillari xarajatlarni tizimli ravishda hisobga olish va tahlil qilish zarurligini birinchilardan bo'lib ilmiy asoslab berganlar. Ular ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlarni faqat umumiy summa sifatida emas, balki ularning tarkibiy qismlari bo'yicha o'rganish g'oyasini ilgari surganlar. Bu yondashuv bugungi kunda buxgalteriya hisobida qo'llaniladigan xarajatlarni tasniflash tamoyillarining shakllanishiga asos bo'lgan.(2)

Buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan fransuz olimlari xarajatlarni to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarga ajratish, shuningdek, ularni ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaganlar. Bu esa mahsulot tannarxini aniq hisoblash imkonini bergan. Shuningdek, ular xarajatlarni nazorat qilish va kamaytirish orqali korxonaga foydasini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

Fransuz iqtisodchilari tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar buxgalteriya hisobida boshqaruv hisobi elementlarining shakllanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Xarajatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni tizimli ravishda yig'ish va tahlil qilish korxonaga rahbariyatiga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini bergan. Bu esa zamonaviy buxgalteriya tizimlarida muhim o'rin tutadi.(3)

Umuman olganda, fransuz olimlarining xarajatlar hisobini rivojlantirishdagi hissasi buxgalteriya hisobi nazariyasi va amaliyotining shakllanishida muhim bosqich bo'lib xizmat qilgan. Ularning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham xarajatlarni hisobga olish, tahlil qilish va optimallashtirish jarayonlarida keng qo'llanilib kelinmoqda.

Fransiyada buxgalteriya va xarajatlar hisobining shakllanishi

Fransiyada buxgalteriya va xarajatlar hisobining shakllanishi iqtisodiy tarixning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon o'rta asrlar oxiri va yangi davr boshlarida savdo-sotiqning kengayishi, ishlab chiqarishning rivojlanishi hamda davlat moliyasining murakkablashuvi bilan bevosita bog'liq holda shakllangan. Fransiya Yevropaning iqtisodiy jihatdan faol davlatlaridan biri sifatida buxgalteriya hisobining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shgan.

Dastlabki bosqichlarda buxgalteriya hisobi asosan savdogarlar va hunarmandlar tomonidan oddiy yozuvlar shaklida yuritilgan. Ular daromad va xarajatlarni oddiy ro'yxat ko'rinishida qayd etib borganlar. Biroq savdo hajmining ortishi va iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi natijasida yanada aniq va tizimli hisob yuritish zarurati paydo bo'lgan. Shu davrda Fransiyada ikkiyoqlama yozuv tizimi (double-entry bookkeeping) tamoyillari asta-sekin kirib kela boshlagan va rivojlangan.(4)

Xarajatlar hisobining shakllanishi ayniqsa ishlab chiqarish korxonalariga paydo bo'lishi bilan kuchaydi. Korxonalar ishlab chiqarish jarayonida sarflanayotgan xomashyo, mehnat va boshqa resurslarni aniq hisobga olishga ehtiyoj sezganlar. Shu asosda xarajatlarni tasniflash, ularni ishlab chiqarish jarayonlariga bog'lash hamda mahsulot tannarxini aniqlash bo'yicha dastlabki ilmiy yondashuvlar shakllangan.

Fransuz iqtisodchilari va buxgalteriya mutaxassislari xarajatlarni tizimli o'rganish zarurligini ta'kidlab, ularni to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarga ajratish g'oyasini ilgari surganlar. Bu yondashuv ishlab chiqarish samaradorligini baholash va korxonaga foydasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu bilan birga, davlat moliyasini boshqarishda ham xarajatlar hisobi muhim rol o'ynay boshlagan.

XVIII–XIX asrlarda sanoat inqilobi natijasida Fransiyada yirik ishlab chiqarish korxonalarini paydo bo'ldi. Bu esa xarajatlar hisobini yanada mukammal tizimga aylantirish zaruratini kuchaytirdi. Natijada buxgalteriya hisobi faqat ro'yxat yuritish vositasi emas, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim axborot manbaiga aylandi.

Fransuz olimlarining ilmiy qarashlari va asosiy yondashuvlari

Fransuz olimlarining ilmiy qarashlari va asosiy yondashuvlari xarajatlar hisobi hamda buxgalteriya tizimlarining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Fransiya iqtisodiy maktabi vakillari iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli o'rganish va ularni boshqarish masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning ilmiy qarashlari iqtisodiy faoliyatni faqat natija sifatida emas, balki jarayon sifatida ham o'rganish zarurligini asoslab bergan.

Fransuz olimlari xarajatlarni korxonada faoliyatining ajralmas qismi sifatida ko'rib, ularni aniq tasniflash va tahlil qilish g'oyasini ilgari surganlar. Ular xarajatlarni to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarga ajratish, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonidagi har bir bosqich bilan bog'lash zarurligini ta'kidlaganlar. Bu yondashuv mahsulot tannaxini aniq hisoblash va korxonada moliyaviy natijalarini to'g'ri baholash imkonini bergan.(5)

Shuningdek, fransuz olimlari xarajatlarni nazorat qilish va optimallashtirish masalalariga katta e'tibor qaratganlar. Ularning fikricha, xarajatlarni samarali boshqarish korxonada foydasini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Shu sababli ular iqtisodiy tahlilni rivojlantirish, xarajatlar tuzilmasini o'rganish va resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqqanlar.

Fransuz iqtisodiy maktabi vakillari buxgalteriya hisobini faqat hisob-kitob vositasi sifatida emas, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot tizimi sifatida ko'rganlar. Ularning ilmiy qarashlari zamonaviy boshqaruv hisobi va xarajatlar tahlili tizimlarining shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tannaxni kamaytirish va iqtisodiy natijalarni yaxshilashga qaratilgan yondashuvlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

Fransuz ilmiy maktabining zamonaviy xarajatlar hisobiga ta'siri

Fransuz ilmiy maktabining zamonaviy xarajatlar hisobiga ta'siri buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobi rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Fransuz iqtisodchilari va buxgalteriya olimlari tomonidan ilgari surilgan ilmiy yondashuvlar xarajatlarni tizimli o'rganish, ularni aniq tasniflash hamda ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil qilishga asoslangan edi. Ushbu g'oyalarda bugungi kunda zamonaviy xarajatlar hisobi tizimlarining metodologik asosini tashkil etadi.

Zamonaviy xarajatlar hisobi tizimida fransuz ilmiy maktabining eng muhim ta'siri xarajatlarni boshqaruv maqsadlarida chuqur tahlil qilish yondashuvida namoyon

bo'ladi. Ular tomonidan ishlab chiqilgan xarajatlarni to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarga ajratish tamoyili hozirgi kunda ham keng qo'llanilmoqda. Bu tamoyil mahsulot tannarxini aniq hisoblash, korxonalar samaradorligini baholash va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.(6)

Shuningdek, fransuz ilmiy maktabi vakillari xarajatlarni nazorat qilish va optimallashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratganlar. Ushbu yondashuv zamonaviy boshqaruv hisobi tizimlarida xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va rentabellikni oshirishga qaratilgan strategiyalarda o'z aksini topgan. Bugungi kunda korxonalarda qo'llanilayotgan xarajatlar tahlili, byudjetlashtirish va rejalashtirish usullari ham aynan shu ilmiy qarashlar asosida rivojlangan.

Fransuz ilmiy maktabining yana bir muhim ta'siri bu buxgalteriya hisobini faqat tarixiy qayd etish vositasi sifatida emas, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot tizimi sifatida ko'rish yondashuvidir. Bu g'oya zamonaviy boshqaruv hisobi (management accounting) fanining shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Natijada xarajatlar hisobi nafaqat moliyaviy hisobot uchun, balki korxonalar strategik boshqaruvi uchun ham asosiy axborot manbaiga aylangan.

Fransuz ilmiy maktabining zamonaviy xarajatlar hisobiga ta'siri juda keng qamrovli bo'lib, u xarajatlarni tahlil qilish, boshqarish va optimallashtirishning ilmiy asoslarini yaratgan. Ushbu yondashuvlar bugungi kunda ham korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Xulosa

Mazkur mavzuni o'rganish jarayonida fransuz ilmiy maktabining xarajatlar hisobi rivojlanishiga qo'shgan hissasi chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Fransiyada shakllangan ilmiy qarashlar xarajatlarni tizimli o'rganish, ularni aniq tasniflash hamda ishlab chiqarish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilishning nazariy asoslarini yaratgan. Bu yondashuvlar zamonaviy buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobi tizimlarining shakllanishida muhim bosqich bo'lib xizmat qilgan.

Fransuz olimlari tomonidan ilgari surilgan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarni ajratish, xarajatlarni nazorat qilish hamda optimallashtirish g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan. Ushbu ilmiy yondashuvlar korxonalarda mahsulot tannarxini aniq hisoblash, moliyaviy natijalarni to'g'ri baholash va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, fransuz ilmiy maktabining eng katta hissalaridan biri bu buxgalteriya hisobini faqat qayd etish tizimi emas, balki boshqaruv uchun zarur axborot manbai sifatida shakllantirishidir. Bu yondashuv zamonaviy boshqaruv hisobi fanining rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Umuman olganda, fransuz ilmiy maktabining xarajatlar hisobi rivojlanishidagi o'rni beqiyos bo'lib, uning ilmiy merosi bugungi kunda ham iqtisodiy va moliyaviy

boshqaruv tizimlarida keng qo'llanilmoqda hamda korxonada samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rashidov A.R. *Boshqaruv hisobi*. Toshkent, 2019.
2. Sayidov M.M. *Boshqaruv hisobi va xarajatlar tahlili*. Toshkent, 2022.
3. Tashnazarov S.N. *Moliyaviy buxgalteriya hisobi va hisoboti: Xalqaro va milliy jihatlar. Monografiya*. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2009.
4. Ergasheva Sh.T. *Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Darslik*. – T.: TDIU, 2021.
5. Urazov K.B., Po'latov M.E. *Buxgalteriya hisobi. Darslik*. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020
6. Toshmatov N., Ismanov I., Buzurkhanov S. *Moliyaviy hisob va hisobot. Darslik*. – T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2019.